

Презумпція невинуватості як складова права на справедливий судовий розгляд у рішеннях Європейського суду з прав людини

М.Л. Белкін

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри
бізнес-адміністрування
та управління проектами,
ВНЗ «Університет
економіки та права
«КРОК»

У статті розглянуто правові позиції Європейського суду з прав людини відносно презумпції невинуватості як складової частини конвенційних гарантій права на справедливий судовий розгляд. Показано неприпустимість оголошення особи винуватою незалежно від наступних результатів кримінального провадження.

В статье рассмотрены правовые позиции Европейского суда по правам человека относительно презумпции невиновности как составной части конвенционных гарантий права на справедливое судебное разбирательство. Показана недопустимость объявления лица виновным независимо от последующих результатов криминального производства.

The article considers the European Court of Human Rights legal views regarding the presumption of innocence as an integral part of conventional guarantees for fair trial. The author illustrates it is impermissible to pronounce a person guilty prior to final results of criminal proceedings.

Ключові слова: презумпція невинуватості, Європейський суд з прав людини, право на справедливий судовий розгляд, прецедентна практика, Конвенція про захист прав людини та основних свобод.

Постановка проблеми

Право сучасної України переживає період входження в європейський правовий простір. З огляду на необхідність приведення українського права у відповідність до норм і принципів міжнародного права важливим є вивчення європейського правового досвіду та європейської правової доктрини [1]. Особливо це стосується сфери забезпечення прав людини.

З початку діяльності такої впливової міжнародної організації, як Рада Європи, принцип дотримання прав людини став одним із основних у функціонуванні цієї організації, про що й зазначається у Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. (далі – Конвенція). Європейський суд з прав людини (надалі – ЄСПЛ) як інституція Ради Європи є також однією з основних міжнародних правозахисних інституцій загальноєвропейської

системи захисту прав людини. Рішення й рекомендації цього суду впливають на становлення, реформування та модернізацію сучасних національних правозахисних систем, практичне застосування європейських правових стандартів у процесі прийняття рішень національними судами. Їхній вплив позначається й на формуванні національних стандартів і нормативів захисту прав людини в Україні [1]. Тому правові позиції, втілені в рішеннях ЄСПЛ, мають доктринальний характер для національних правових систем, а вивчення цих рішень є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Фундаментальне дослідження прецедентної практики ЄСПЛ здійснено С. Шевчуком [2]; окремі аспекти позицій ЄСПЛ у сфері захисту конвенційних прав розгля-

дали М. Дженіс, Д. Третьяков, М. Белкін [3-6]; останній також досліджував правові позиції ЄСПЛ в одному з аспектів права на справедливий судовий розгляд – державних гарантіях виконання судових рішень. Однак конвенційне право на справедливий судовий розгляд (ст. 6 Конвенції) має й інші аспекти. Зокрема, згідно з ч. 2 ст. 6 Конвенції, кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено згідно із законом. Відповідно до ст. 62 Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Згідно з ч. 1-4 ст. 17 Кримінального процесуального кодексу України, особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в порядку, передбаченому цим Кодексом, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення та повинен бути виправданий, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом. Підозра, обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи.

Отже, у новому Кримінальному процесуальному кодексі України конституційний принцип знаходить подальший розвиток, що потребує його глибокого осмислення й удосконалення.

Вказані питання раніше розглядалися низкою спеціалістів, зокрема Б. Яворським, Г.Ю. Юдківською [8; 9], які розглядали особливості застосування принципу презумпції невинуватості в умовах, коли кримінальне провадження не завершується вироком. Наприклад, у роботі Г. Юдківської «Презумпція невинуватості в кримінальному процесі України та практиці

Європейського суду з прав людини» [9] зазначено, що принцип презумпції невинуватості виключає можливість посилання на майбутній вирок у стадії досудового слідства.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Розвиток прецедентної практики ЄСПЛ розкриває нові грані європейської доктрини захисту прав людини. Зокрема, у рішенні від 19 вересня 2006 р. у справі «Матіяшевич проти Сербії» (Matijasevic v. Serbia) (заява № 23037/04) [10] ЄСПЛ розглянув проблематику презумпції невинуватості як складову частину права на справедливий судовий розгляд. При цьому було розглянуто правові наслідки порушення принципу презумпції невинуватості у стадії досудового слідства в разі, коли кримінальне провадження закінчилося обвинувальним вироком. Отже, вивчення нових аспектів правових позицій ЄСПЛ щодо права на справедливий судовий розгляд є актуальним.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз правових позицій ЄСПЛ відносно презумпції невинуватості як складової частини конвенційних гарантій права на справедливий судовий розгляд.

Виклад основного матеріалу дослідження

Розглядаючи конкретні справи відносно конкретних країн, ЄСПЛ не тільки вирішує спір про право, порушене чи не порушене в цій країні, а й формує певні прецедентні правоположення [1], і якщо в майбутньому, розглядаючи справу навіть щодо іншої держави, він констатує аналогічну ситуацію з порушенням права людини, то цілком очевидно, що суд застосує такий самий підхід, як і в попередній справі.

ЄСПЛ визнає себе зв'язаним попередніми прецедентами [5]. Згідно зі ст. 30 Конвенції, «якщо справа, яку розглядає палата, порушує серйозне питання щодо тлумачення Конвенції чи протоколів до

неї або якщо вирішення питання, яке вона розглядає, може призвести до результату, несумісного з рішенням, постановленим Судом раніше, палата може в будь-який час до постанови свого рішення відмовитися від своєї юрисдикції на користь Великої палати, якщо жодна зі сторін у справі не заперечує проти цього». Тобто сам суд пильно стежить за змінами свого прецедентного права [2]. Як вказує колишній голова Конституційного Суду Російської Федерації та суддя ЄСПЛ проф. В. Туманов [11], у процесі вирішення конкретної справи суд, як правило, посилається на свої попередні рішення з цієї або близької категорії справ, як і на рішення за супутніми питаннями, що виникали в процесі розгляду цієї справи.

Дотримання ЄСПЛ принципу прецеденту здійснюється в інтересах дотримання правової визначеності, гармонічного розвитку конвенційної прецедентної практики, рівності перед законом, верховенства права й поділу влади. Якби він не робив цього, його прецедентне право було б непередбачуваним і свавільним. Тоді була б підстава стверджувати, що ЄСПЛ використовує подвійні стандарти: для одних країн Європи певні дії держави були б визнані порушенням прав людини, а для інших ці ж самі дії порушенням не вважалися б [1].

Таким чином, ЄСПЛ, розглядаючи конкретну справу, швидше за все, вирішить її так, як вирішував аналогічну справу раніше, і це не може не враховуватися національними судами, якщо вони не бажають отримати негативну оцінку ЄСПЛ. Як зазначає В.В. Лутковська, Уповноважений (2003-2005 рр.) у справах дотримання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в Україні, а нині – Уповноважений Верховної Ради України з прав людини [12], урахуваючи досвід інших країн, можна прогнозувати, що за доцільного використання Конвенції в практиці здійснення судочинства зменшиться й кількість звернень проти нашої держави в ЄСПЛ про порушення в Україні прав, що гарантуються Конвенцією. Тому

питання обов'язковості, умов і практики застосування Конвенції та рішень ЄСПЛ як джерел права в процесі розгляду справ національними судами є актуальним. Тому для реформування системи правосуддя до європейських стандартів Україна повинна враховувати практику ЄСПЛ не тільки щодо себе, а й інших держав.

Так, у рішенні ЄСПЛ від 19 вересня 2006 р. у справі «Матіяшевич проти Сербії» (Matijasevic v. Serbia) (заява № 23037/04) [10] розглянуто обставини, згідно з якими в листопаді 2003 р. окружна прокуратура м. Нови-Сад винесла обвинувальний висновок щодо заявника за звинуваченням у шахрайстві та підбурюванні до скоєння вбивства. Судова колегія у складі трьох суддів окружного суду м. Нови-Сад 2 квітня 2004 р. продовжила термін тримання заявника під вартою на два місяці. У мотивувальній частині цього рішення колегія посилалася на попередні засудження заявника, а також його незмінну антисоціальну поведінку. Крім того, судова колегія стверджувала, що заявник «вчинив кримінальні злочини, які є предметом цього судового переслідування», і зробила висновок, що заявник, у разі звільнення, імовірно, зробить нові злочини. Заявник 16 квітня 2004 р. подав скаргу до Верховного Суду Сербії, клопочучись, щоб його утримання під вартою було припинено або, як альтернатива, щоб рішення про утримання під вартою було скасовано, а справу передано до окружного суду м. Нови-Сад на новий розгляд. Заявник стверджував, *inter alia*, що оскільки оспорюване рішення встановило наперед результат розгляду кримінальної справи, воно явно порушило його основне право вважатися невинуватим, «гарантоване в Кримінально-процесуальному кодексі Сербії, Конституції Республіки Сербія і п. 2 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод». Верховний Суд Сербії 22 квітня 2004 р. відхилив скаргу заявника, приділивши увагу виключно попереднім кримінальним засудженням заявника та передбачуваній небезпеці того, що він зробить нові злочини в разі звільнення.

Верховний Суд Сербії не посилався на доводи заявника щодо презумпції невинуватості.

Заявник стверджував, що обґрунтування окружного суду м. Нови-Сад не могло розглядатися як проста помилка. Заявник стверджував, що мала місце принципова різниця між твердженням, згідно з яким хтось скоїв злочин, і твердженням, згідно з яким він підозрювався у його скоєнні. Так чи інакше, навіть якщо аналізоване рішення було оскаржене у Верховному Суді Сербії, останній нічого не зробив для того, щоб виправити «помилку». Разом з тим, Верховний Суд Сербії відхилив скаргу, незважаючи на вказані порушення презумпції невинуватості.

Влада Сербії наполягала на тому, що 27 травня 2004 р. окружний суд м. Нови-Сад визнав заявника винним у підбурюванні до вбивства та засудив до восьми років позбавлення волі і що засудження згодом було залишено без зміни Верховним Судом Сербії при оскарженні. Влада Сербії зробили висновок, що за таких обставин не було порушення п. 2 ст. 6 Конвенції. Заявник підкреслював, що подальше засудження не могло скасувати початкове право особи на презумпцію невинуватості. Розглядаючи зазначені доводи, ЄСПЛ нагадав, що презумпція невинуватості, згідно з п. 2 ст. 6 Конвенції, буде порушеною, якщо судові рішення або заява державної посадової особи щодо особи, обвинуваченої у вчиненні кримінального злочину, відображає думку, згідно з якою вона винна, до того, як її вина була доведена відповідно до закону. Пункт 2 ст. 6 Конвенції регулює кримінальне судочинство цілком «незалежно від результату судового переслідування» (див. Рішення ЄСПЛ у справі «Мінеллі проти Швейцарії», § 30). Беручи до уваги фактичні обставини справи, а та-

кож згадуване вище прецедентне право, ЄСПЛ дійшов висновку, що окружний суд м. Нови-Сад у своєму рішенні від 2 квітня 2004 року оголосив заявника винним до того, як вина була доведена згідно із законом, і що 22 квітня 2004 р. Верховний Суд Сербії не виправив цю «помилку» при оскарженні вказаного рішення. Стосовно припущення влади Сербії про те, що суперечливе формулювання окружного суду м. Нови-Сад було очевидною помилкою, а саме – «неточним формулюванням», ЄСПЛ згоден із заявником, що йдеться про принципове розходження між твердженням, згідно з яким хтось просто підозрюється у скоєнні злочину, і прямим оголошенням суду за відсутності обвинувального вироку, що вступив у силу, про те, що особа вчинила злочин. Факт, що заявник, зрештою, був визнаний винним і засуджений до восьми років позбавлення волі, не може скасувати початкове право вважатися невинуватим, допоки провину не буде доведено відповідно до закону. Як неодноразово зазначалося у прецедентному праві Європейського суду, п. 2 ст. 6 Конвенції регулює кримінальне судочинство в усій повноті «незалежно від результату судового переслідування». Відповідно, мало місце порушення п. 2 ст. 6 Конвенції.

Отже, викладене дає змогу дійти висновку, що, за позицією ЄСПЛ, гарантії презумпції невинуватості є абсолютними та не можуть ставитися під сумнів наступним засудженням особи. У цьому сенсі вкрай важливим є суворе дотримання норми ч. 5 ст. 17 Кримінального процесуального кодексу України, відповідно до якої поведження з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, повинна відповідати поведженню з невинуватою особою.

Література

1. Кононенко В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело тлумачення Конвенції 1950 р. / В. Кононенко // Новини, аналітика, кампанії, поради юриста та все про права людини від Української Гельсінської спілки з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1241692243>
2. Шевчук С. Судовий захист прав людини : практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції / С. Шевчук. – К. : Реферат, 2006. – 848 с. – ISBN 966-8058-14-3.

3. *Дженіс М.* Європейське право у галузі прав людини : джерела і практика застосування / М. Дженіс, Р. Кей, Е. Бредлі ; пер. з англ. – К. : АртЕк, 1997. – 583 с.
4. *Третьяков Д.* Застосування практики Європейського суду / Д. Третьяков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/570/>
5. *Белкин М.Л.* Законодательное обоснование применения в судебной практике решений Европейского суда по правам человека как источника права / М.Л. Белкин // Международное публичное и частное право. – 2010. – № 1. – С. 30-33 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://etalon.co.ua/publikaciyi000119.html>
6. *Белкин М.Л.* Роль судебного прецедента в реализации принципов правового государства / М.Л. Белкин // Мировой судья. – 2010. – № 3. – С. 10-12 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://etalon.co.ua/publikaciyi000115.html>
7. *Белкин Л.М.* Проблеми виконання рішень адміністративних судів органами державної влади України в контексті правових позицій Європейського суду з прав людини / Л.М. Белкін // Університетські наукові записки [Хмельницький університет управління та права]. – 2011. – № 1 (37). – С. 260-264.
8. *Яворський Б.* Принцип презумпції невинуватості потребує удосконалення / Б. Яворський // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2008. – Вип. 47. – С. 271-282.
9. *Юдківська Г.Ю.* Презумпція невинуватості в кримінальному процесі України та практиці Європейського суду з прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Г.Ю. Юдківська. – К., 2008. – 22 с.
10. *Матяшевич против Сербии (Matijasevic v. Serbia)* : Решение ЕСПЧ от 19.09.2006 г. / Перев. на рус. Ю.Ю. Берестнева [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://docs.pravo.ru/document/view/19382960/>
11. *Туманов В.А.* Европейский суд по правам человека. Очерк организации и деятельности / В.А. Туманов. – М. : Норма, 2001. – 304 с.
12. *Лутковська В.* Застосування судами України при здійсненні правосуддя ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини / В. Лутковська // Право України. – 2004. – № 8. – С. 30-32.